

Parabels zijn parels van de Joodse vertelkunst

Een van de eerste vragen die altijd opkomen bij het lezen van de Bijbel is of je de tekst letterlijk moet lezen of juist niet. Gek genoeg is dat een niet zo heel eenvoudig te beantwoorden vraag, immers, wat is letterlijk en bij welke teksten komt deze vraag op en bij welke niet? Niettemin is bij één genre volstrekt helder dat je het niet letterlijk moet opvatten: parabels. Daarover gaat deze bijdrage.

Parabels zijn geen illustraties bij een eeuwige waarheid. Helaas worden ze nogal eens als zodanig gelezen en uitgelegd. Zeker waar parabels in allegorische zin worden uitgelegd, als illustratie van een christelijke theologie. Daarmee wordt echter tekort gedaan aan hun primaire bedoeling. Bovendien, niet alle motieven in een parabel hebben een vaste betekenis buiten de tekst. Parabels zijn fictieve mini-vertellingen die minimaal twee elementen omvatten: een kort narratief en een element van toepassing of vergelijking. Soms is er een technische inleiding: 'dat lijkt op', 'men vergelijkt dit met', enzovoorts.

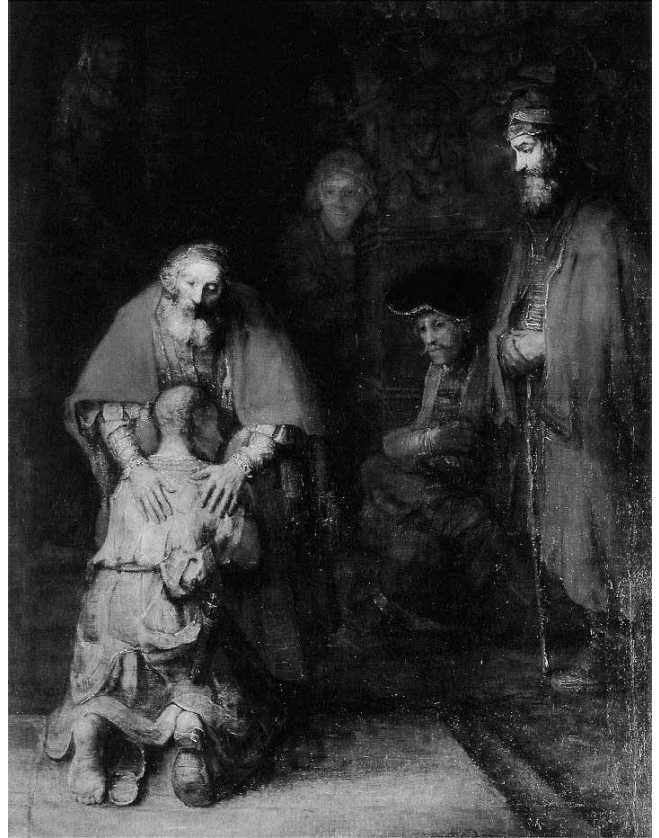
Een parabel wil de luisteraar meenemen in een fictieve maar herkenbare werkelijkheid en ontleent dan ook motieven en situaties uit het dagelijkse leven, bijvoorbeeld arbeid, maaltijden, familierelaties, koningen, enzovoorts. De luisteraar herkent in het verhaaltje het realistische (niet hetzelfde als dat het echt is gebeurd), het merkwaardige of schokkende en bovenal het nieuwe. Door de herkenning kan hij zijn eigen situatie verbinden met het perspectief dat de parabel aanreikt. Zo groeit een nieuw perspectief, ontstaat een nieuw inzicht.

Kort gezegd: parabels proberen op hoogst individuele wijze iets algemeen geldigs ter sprake te brengen. Het succes van de parabel is dan ook haar beperking: ze moet wel gebruik maken van culturele en literaire motieven die voor de toehoorder bekend zijn, maar die voor ons vaak vreemd overkomen. Jezus en de rabbijnen zouden in onze tijd ongetwijfeld parabels vertellen rond mobieltjes of internet.

TENACH

De bloeitijd van de Joodse parabel omvat de periode van de tweede eeuw voor Christus tot de zevende eeuw na Christus. Parabels in de eigenlijke zin komen in de Hebreeuwse Bijbel niet voor. Wel bevat Tenach veel gelijkenissen. Zo het lied van de wijngaard in Jesaja 5:1-7, herlezen in de gelijkenis van Jezus over de slechte wijngaardeniers (Marcus 13:1-11). Jotham houdt in Richteren 9:7-15 het volk een fabel voor over bomen die een koning kiezen. Omdat geen van de vruchtbomen bereid is die taak op zich te nemen komen ze uit bij de doornstruik. Die fabel levert ongezoeten kritiek op het verlangen van het volk naar een koning.

Dichtbij komt ook de vertelling die Nathan als een spiegel voorhoudt aan David (2 Samuël 12:1-4). Wat te doen met de rijke die het enige lammetje van een arme man nam om het te slachten en aan zijn vrienden voor te zetten? David reageert woedend en velt daarmee het oordeel over zichzelf; hij heeft immers zelf Bathseba ontstolen aan Uria.

De parabel van de verloren zoon heeft altijd vele kunstenaars geïnspireerd. Deze afbeelding wordt beschouwd als een van de mooiste schilderijen van Rembrandt.

MINI-EVANGELIE

Het onderricht van Jezus berust voor een niet onbelangrijk deel op parabels. De synoptici tellen er 36, het evangelie van Thomas liefst 41. Sommige geleerden noemen de parabel dan ook een mini-evangelie. Dat is een adequate typing, zolang we 'evangelie' opvatten als het Bijbels programma van Jesaja 52 en 61, de goede boodschap van Gods Koningschap. De parabels geven antwoord op vragen als 'wie is mijn naaste?' (Lucas 10:25-37), 'wat is het Koninkrijk van de Hemelen?' (Mattheüs 13), 'hoe met geld om te gaan?' (Lucas 16:1-13).

Jezus markeert het begin van de bloeitijd van de Joodse parabel. In de Talmoed treffen we er tussen de vijfhonderd en vijftienhonderd aan, afhankelijk van de definitie. David Flusser, die een klassiek werk schreef over parabels, betoogt dan ook dat Jezus zijn parabels ontleende aan de rabbijnse parabels.

Toch is het niet altijd duidelijk wie de eerste was. Jezus sloot met zijn parabels ongetwijfeld aan op een al bekende vorm van Tora-onderricht. Anderzijds lijkt hij hierbij wel bijzonder creatief te werk te zijn gegaan. Duidelijk is dat parabels konden ontstaan in een Joodse vertelcultuur die stoelde op de Bijbelse verhalen maar ook was beïnvloed door de Griekse fabels van Aesopus of gelijkenissen van Epiktetus.

De verloren zoon in de visie van Jeroen Bosch. Hij verliet zijn ouderlijk huis met zijn vaderlijk erfdeel, raakte in den vreemde aan lager wal en moest daar leven tussen de varkens.

DE VERLOREN ZOON

De parabels van Jezus en de rabbijnen zijn goed met elkaar te vergelijken. Als voorbeeld nemen we de gelijkenis van de 'vader en de twee zonen' (Lucas 15:11-32), ook bekend als het verhaal van de verloren zoon. Hierin treden drie personages op: de vader, de oudste zoon en de jongste zoon. De jongste zoon neemt zijn erfenis vervroegd op, gaat weg en verbrast zijn bezit. Hij eindigt bij de varkens en komt tot zichzelf. Wanneer hij terugkeert naar zijn vaders' huis wordt hij al van verre opgewacht. De vader richt een feest aan waarop de oudste zich beklagt dat hij nimmer is gefêteerd. Als antwoord krijgt hij te horen (verzen 31-32): 'Jongen, jij bent altijd bij me en alles wat ik heb is van jou. We moeten feestvieren en blij zijn, want die broer van je was dood en is weer levend geworden, hij was verloren en is teruggevonden'.

Deze gelijkenis is in het vroege christendom wel geduid met het oog op Jodendom (oudste broer) en kerk (jongste

broer), als verwijzend naar de Farizeeën, of als tegenstelling tussen verdiensten en genade. Dat was zeker niet de primaire betekenis. Allereerst, Jezus leert meer parabels waarin een vader en twee broers optreden, zoals de gelijkenis van de werkers in de wijngaard (Matt. 21:28-31, een parallel van de Lucas gelijkenis, en die figuur is ook bekend van rabbijnse gelijkenissen.

Centraal staat de vraag, wie de wil van de vader doet. Dat is het eerste motief in onze gelijkenis: de jongste broer betreurt zijn zonden jegens zijn vader en jegens God (vs. 18), de oudste wijst er op altijd de wil van zijn vader te hebben gedaan (vs. 21). Tweede motief is de omkeer. De jongste wordt in vreugde weer aanvaard, de oudste mag uiteindelijk weten altijd al bij de vader te zijn geweest.

VREUGDE IN DE HEMEL

Zowel Jezus als de rabbijnen stellen vast dat er in de hemel vreugde is over een mens die omkeer doet (Lucas 15:7).

De door en door Joodse Jezus was een groot parabelverteller. Deze tekening van de predikende Jezus is van Rembrandt.

Het detail van de uitlopende vader kent dan ook een frappante parallel in een rabbijnse parabel:

‘Een koning had een zoon die wel honderd dagreizen van zijn vader was verwijderd. Zijn vrienden zeiden tot hem: Keer terug naar je vader! Hij zei: ik kan niet. Toen stuurde zijn vader een bericht: keer tot mij zover je kunt, en ik zal de rest van de weg naar je toekomen. Zo zegt God: Keer om naar Mij en Ik keer om naar jullie’ (Pesiqta Rabbati 184b-185a).

In Rabbijnse parabels staat de koning voor God, al is die betekenis hier niet noodzakelijk om het verhaal te begrijpen. Dat geldt ook voor de vader in de gelijkenis van Lucas. In beide gelijknissen wekt de omkeer van de zoon de vader, dat wil zeggen God, tot omkeer.

Het derde motief is het blijvende zoonschap. Iemand die omkeer doet beantwoordt daarmee aan zijn koninklijke afkomst:

‘R. Shmuel Pargrita zei in de naam van R. Meïr: het lijkt op een koningszoon die een slecht pad ging. De koning stuurde een tutor (letterlijk: pedagoog) naar hem die hem opriep en zei: Keer om, mijn zoon. Maar de zoon stuurde hem terug naar zijn vader met de boodschap: zou ik de brutaliteit hebben terug te keren? Ik schaam me terug te keren. Daarop liet zijn vader hem weten: mijn zoon, hoe zou een zoon zich kunnen schamen terug te keren tot zijn vader? Is het niet tot jouw vader dat je terugkeert?’ (Deut. Rabba 2:24).

ERFRECHT

Schaamte, het verlies van de familie-eer, speelt in de parabels een grote rol. De koningszoon kan echter, dat is de boodschap, zijn gezicht niet verliezen, hij gaat immers niet naar de koning maar naar zijn vader! Net zo blijft de jongste zoon in Lucas een zoon van de vader, al drukt hij zijn schaamte uit. Het laatste motief in de Lucas gelijkenis betreft de erfenis.

Dat erfrecht een rol speelt in deze gelijkenis blijkt ook uit de volgende parabel, hier als commentaar op een Schriftvers:

‘Mozes heeft ons een Wet gegeven, als bezit voor de gemeente van Jakob (Deut. 33:4). Een gelijkenis. Waarop lijkt deze zaak? Op een koningszoon die, als kind, gevangen werd genomen in een verre provincie. Als hij wordt ontboden, zelfs na honderd jaar, dan is hij niet beschaamd terug te keren, want hij zal zeggen: ik keer terug naar mijn eigen erfenis.

Zo ook een leerling van Wijzen die verwijderd raakt van de Tora en verkeerd handelt; ook al wordt hij honderd jaar later ontboden, hij hoeft zich niet te schamen terug te keren want hij zegt: ik keer terug naar mijn erfenis’ (Sifrei op Deut. 345).

SLEUTELWOORD

We ontwaren alle eerder besproken motieven, maar het sleutelwoord is hier het woord ‘erfenis’, in de katholieke Bijbelvertaling vertaald als ‘bezit’. Die is onvervreemdbaar, zelfs na honderd jaar (!) afwezigheid. De toepassing die de parabel hier biedt op de leerling strookt niet helemaal met de gelijkenis, want de koningszoon wordt ontvoerd, een verwijzing naar de ballingschap, maar de leerling dwaalt af. Dat verraadt een latere toepassing, een verschijnsel dat we ook in de evangeliën ontwaren.

De pointe hier is dat de koningszoon zijn status en zijn erfenis niet kan verliezen! Men zou bij deze parabel kunnen denken aan een reactie op christelijke onteigening van de Tenach; die is en blijft het erfdeel van Israël. Niettemin is dit niet de centrale boodschap: zowel Jezus als de rabbijnen vertellen over de mens als zoon van God en onderstrepen de waarde van omkeer.

De parabel is als een spiegel; wij zien er ons zelf in en kunnen nagaan, waar wij nu staan en waarheen we kunnen gaan. Zo blijft de parabel, net als het leven zelf, een open verhaal.

ERIC OTTENHEIJM